

Бичков М.М.

Проблема структурної визначеності громадянського суспільства та її ефективності

У статті проведено порівняльний аналіз структурних характеристик громадянського суспільства для виявлення механізмів і факторів підвищення їх громадянської активності і результативної ефективності. Звернено увагу на причини низької розвиненості інститутів громадянського суспільства. Зроблено акцент на необхідності проведення широкомасштабної культурно-виховної роботи серед населення країни для формування у кожного громадянина почуття високої громадянської відповідальності.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, громадянська відповідальність, ресурси, ефективність.

В статье проведен сравнительный анализ структурных характеристик гражданского общества с целью выявления механизмов и факторов повышения их гражданской активности и результативной эффективности. Обращено внимание на причины низкой развитости институтов

гражданского общества. Сделан акцент на необходимости проведения широкомасштабной культурно-воспитательной работы среди населения страны с целью формирования у каждого гражданина чувства высокой гражданской ответственности.

Ключевые слова: гражданское общество, институты гражданского общества, гражданская ответственность, ресурсы, эффективность.

The article compares the structural characteristics of civil society in order to identify mechanisms and factors for increasing their civic activity and effective efficiency. Attention is drawn to the reasons for the low level of development of civil society institutions. The emphasis is on the need for large-scale cultural and educational work among the population of the country with a view to creating a sense of high civil responsibility for every citizen.

Key words: civil society, civil society, civic responsibility, resources efficiency.

УДК 323.2

Бичков М.М.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
та економічної теорії
Вінницького
торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету

Громадянське суспільство є особливою галуззю людської активності, практичної діяльності, яка володіє своєю якісною визначеністю, що має певні інституціоналізовані форми, правила гри, зразки поведінки і мотиваційні стратегії.

Громадянське суспільство є своєрідною сферою прояву інтересів громадян, для задоволення яких створюються різні об'єднання та асоціації, які і становлять структуру інститутів громадянського суспільства.

Як своєрідний світоглядний феномен, громадянське суспільство розглядалося й аналізувалося вітчизняними та зарубіжними науковцями. Цікаві спостереження щодо структури громадянського суспільства можна зустріти у працях таких вчених, як В. Дементьєв, В. Зімін, А. Колодій, А. Лисюк, Н. Мельник, О. Онищенко, С. Сидоренко, М. Соколовська, Н. Стеблецова, В. Цвих та ін.

Незважаючи на значні теоретичні розроблення структурних елементів громадянського суспільства, досі залишається дискусійним питання оптимізації узагальненої його структури.

Пристаючи до вивчення цієї проблеми, необхідно зазначити, що є різні структурні характеристики громадянського суспільства. На наш погляд, таке різноманіття підходів до зазначеної проблеми зумовлено різним розумінням її сутності. Спробуємо провести аналіз структур громадянського суспільства, виявити фактори підвищення ефективності їх складових частин.

Мета статті – дослідити та проаналізувати теоретичні підходи до структурованості громадян-

ського суспільства, виявити шляхи підвищення ефективності її складових частин.

Завдання статті:

- провести порівняльний аналіз структурних характеристик громадянського суспільства;
- визначити оптимальну систему функцій громадянського суспільства і його інститутів;
- проаналізувати причини низької ефективності діяльності суб'єктів громадянського суспільства;
- виявити можливості підвищення функціонування інститутів громадянського суспільства.

Громадянське суспільство має власну історію становлення, коли утворювалися і частково інституціоналізувалися його окремі елементи і зв'язки між ними. Сьогодні громадянське суспільство проходить процес своєї структуризації і розвитку елементної бази, вступаючи в активну взаємодію з інститутами держави. Структура громадянського суспільства формується за сферами його прояву. Багато інститутів громадянського суспільства не беруть безпосередньої участі у виробленні державної політики. Про це свідчить і історія їх розвитку, і сучасне становище в різних країнах. Але за своєю творчою природою громадянське суспільство є джерелом та двигуном політичних процесів і всередині держави, і на міждержавному рівні [9, с. 89].

Громадянське суспільство сприяє розвитку і зміцненню демократичних інститутів, передачі державою своїх владних повноважень певним громадським організаціям та органам самоврядування. Необхідно зазначити, що структури гро-

мадянського суспільства створюються переважно знизу, а не конструюються за наказом державних структур. Суб'єкти, що входять у таку соціальну сферу, незалежні один від одного і взаємодіють як вільні і рівні партнери [6, с. 38–39].

Думка про те, що на сучасному етапі громадянське суспільство неспроможне виконувати належним чином свої основні функції, не є підставою для припущення про його відсутність, але дає можливість стверджувати, що воно слабо структуроване, неорганізоване і неактивне стосовно держави. На цій основі можна вважати, що у політичній практиці України громадянське суспільство має певні виражені організаційні ознаки, але, на жаль, доводиться констатувати, що функціональна ефективність їх майже відсутня. Однією з найважливіших причин такого стану речей є те, що окремих індивідів не сприймає себе громадянином і не хоче нести громадянську відповідальність [9, с. 89].

Відповідальність розуміється як готовність людини відповідати за свої дії та вчинки, тобто не тільки самому виконувати певні приписи, але й захищати цінності значущого оточення, активно сприяти досягненню його цілей.

К. Альбуханова визначає відповідальність як самостійне, добровільне здійснювання необхідності в рамках і формах, визначених самими суб'єктами, та розглядає її як один із рівнів активності, формовиявлення у низці якостей та вмінь особистості, серед яких виділяються чесність, справедливість, принциповість, готовність відповідати за наслідки своїх дій [1, с. 50–57].

Громадянська відповідальність як чинник моральної саморегуляції допомагає людині вдосконалити себе як громадянина країни. При цьому взаємозв'язок складних структурних компонентів і механізмів особистості взаємодоповнюють один одного та надають стійкості особистісній поведінці [4, с. 259].

Важливу роль у цьому процесі відіграє створення можливостей для розвитку інститутів громадянського суспільства, що сприяють формуванню громадянської культури та громадянської відповідальності, розширюючи межі суспільного простору.

Громадянське суспільство, на думку О. Зайчука та Н. Оніщенка, – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних) [5].

Виходячи з важливості усвідомлення громадянської відповідальності як необхідного духовного компонента громадянина, громадським організаціям потрібно проводити широкомасштабну роз'яснювальну, культурно-виховну роботу серед населення країни, спрямовану на формування у громадян почуття високої громадян-

ської відповідальності. При цьому потрібно мати на увазі, що в державі є сили, які не зацікавлені у формуванні громадянської відповідальності у громадян. Навпаки, вони прагнуть культивувати у свідомості населення його низькі почуття: егоїзм, роз'єднаність, збагачення будь-якою ціною.

Дозволимо собі навести деякі глибоко опрацьовані теоретичні підходи щодо інституціональних структур громадянського суспільства, які, на наш погляд, найбільш повно виявляють його структурну визначеність, для дослідження мотивів їх (елементів) функціональної активності.

Виходячи із сутності громадянського суспільства, В. Дементьєв виділяє такі його основні структурні елементи:

1. Різноманітні недержавні підприємства, створені за ініціативою громадян (кооперативи, акціонерні товариства, орендні підприємства, приватні фірми, банки, спілки тощо), які сприяють розвитку недержавних соціально-економічних відносин (власність, праця, підприємництво).

2. Добровільно сформовані самоврядні спільності людей, що є своєрідним посередником між державою і громадянами та створюються для боротьби за владу або для розширення позицій тих чи інших соціальних груп у системі влади. До них зазвичай відносяться: сім'я, приватні школи і вузи, церква, професійні та інші громадські об'єднання, союзи, клуби, асоціації, політичні партії та ін. У такому разі важливо усвідомити, що всі ці спільності людей не є органами державного управління і залишаються поза сферою його впливу.

3. Інститути прямої демократії і система самоврядування, захищені законом від прямого втручання з боку державної влади. Особливу роль тут відіграють органи самоврядування, які на основі правових норм і принципів їх функціонування стають центром відносин всіх громадян як з інститутами громадянського суспільства, так і з органами державного управління.

4. Виробниче і приватне життя людей, їхні звичаї, національні і релігійні погляди, морально-етичні норми і цінності тощо.

5. До структури громадянського суспільства належать недержавні засоби масової інформації, які не тільки є рупором суспільної недержавної свідомості, а й слугують своєрідною сполучною ланкою всіх структурних елементів громадянського суспільства, а також провідником громадської думки в систему державного регулювання [3, с. 90–91].

Громадянське суспільство – це не організація людей, які реалізують теоретичний або політичний план, а суспільство звичайних людей, яким вдається реалізувати свої потреби і бути почутими. Отже, воно включає в себе всі соціальні практики людей, що функціонують у форматі самоорганізації, незалежно від ступеня їх інституціоналізації.

Виходячи із цього підходу, А. Лисюк і М. Соколовська до суб'єктів громадянського суспільства відносять такі соціальні структури:

- 1) неурядові та некомерційні громадські організації, які є юридичними особами;
- 2) політичні партії та альянси, які не інтегровані в систему державної влади;
- 3) профспілкові організації;
- 4) соціальні ініціативи, що не володіють формальним правовим статусом (неоформлені групи інтересів);
- 5) житлово-будівельні кооперативи або ж організації власників житла;
- 6) благодійні фонди і фонди місцевого розвитку;
- 7) система неформальної освіти, організована за межами державних інститутів («недільні» школи, центри духовної освіти при церквах);
- 8) громадські та консультативні ради при певних (не)державних або економічних інститутах;
- 9) організовані акції (дії), що виражають позицію певних соціальних груп стосовно конкретної проблеми (протест або підтримка);
- 10) незалежні засоби масової інформації;
- 11) волонтерські загони та групи;
- 12) недержавні аналітичні центри;
- 13) «мережеві ініціативи», пов'язані з новими формами соціальної комунікації (інтернет-спільноти), особливо форуми за інтересами та ін. [7].

Розробляючи ґрунтовну структуру громадянського суспільства А. Лисюк і М. Соколовська логічно підійшли до закономірного питання, яке є досі дискусійним у дослідницькому середовищі: чи є сім'я, бізнес і церква, органи місцевого самоврядування як такі структурами громадянського суспільства, оскільки в них, безумовно, реалізуються приватні інтереси індивідів? [7]

Здається, що загалом – ні. Хоча б із тієї причини, що за громадянським суспільством (із цим солідарна більшість учених) із самого початку були закріплені певні ціннісні (однозначно позитивні) характеристики, а очевидно, що сім'ї бувають проблемними, бізнес – кримінальним, церква – закритою від суспільства, органи місцевого самоврядування – вузько корпоративно спрямованими, не кажучи вже про їх однозначну політичну природу.

Але однозначно «так» у тих випадках, коли ці соціальні інститути із власної волі в режимі самоорганізації виконують певну соціальну місію. Наприклад, у тій ситуації, коли церква, крім свого базисного завдання щодо порятунку душ людських, надає соціальну підтримку «вдовам і сиротам» або ж організовує акції зі «Збереження Творіння», тобто навколишнього природного середовища, діючи вже як суб'єкт громадянського суспільства, оскільки в режимі вільного вибору виконує важливу соціальну місію.

Чітка громадянська складова частина виявляється і в рамках соціальної відповідальності біз-

несу, коли бізнес виходить за межі своєї основної мети – отримання прибутку, організовує дії щодо розв'язання деяких соціальних проблем, беручи участь у благодійних акціях, перетворюючись таким чином у суб'єкт громадянського суспільства.

Органи ж місцевого самоврядування, що тотально інтегровані в систему державної влади, не можуть із цієї причини виступати суб'єктами громадянського суспільства [7].

Достатньо ґрунтовна характеристика структури громадянського суспільства надається, на наш погляд, С. Сидоренком, який виділяє такі її елементи: у політичній сфері – політичні партії і лобістські організації (комітети, комісії, сенати), суспільно-політичні організації і рухи (екологічні, антивоєнні, правозахисні), добровільні асоціації й об'єднання громадян; в економічній – наявність недержавних організацій, кооперативів, орендних, акціонерних та інших об'єднань, спільнот, асоціацій, які базуються на приватній власності; у соціальній сфері – наявність суспільних організацій і рухів, органів самоуправління за місцем проживання і роботи, наявність недержавних засобів масової інформації; у правовій – практика вирішення конфліктів у рамках закону і без насилля, цивілізований механізм виявлення, формування і висловлювання суспільної думки; у духовній – свобода слова, друку, совісті, самостійності і незалежності творчих, наукових об'єднань, збільшення людського виміру політики [8, с. 183].

Інституціоналізоване громадянське суспільство – це розгалужена, багатоаспектна мережа різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення та формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави. Інститути громадянського суспільства виконують такі групи функцій:

– по-перше, вони є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські спілки та об'єднання розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання державою її функцій, бо зменшують тягар проблем, які їй доводиться розв'язувати;

– по-друге, інститути громадянського суспільства є гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою у їх можливому протистоянні з державою;

– по-третє, інститути громадянського суспільства виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс бути почутою на горі владної піраміди;

– по-четверте, ці інститути створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади, тому що:

а) формують і роблять відомою позицію громадян із різних проблем суспільного життя та публічної політики;

б) систематизують, впорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, чим пом'якшують конфлікти та допомагають знайти основу для взаємних поступок і компромісів;

в) у разі потреби допомагають людям організовано протистояти неконституційним діям осіб при владі чи спробам узурпації влади [2, с. 41–42].

Громадянське суспільство відіграє винятково важливу роль у соціальному розвитку. Воно є потужним джерелом відновлення і гуманізації суспільства та держави. Його соціально-перетворювальну роль відображають різноманітні функції. В узагальненому вигляді вони можуть бути представлені таким чином:

1. Інтегральна – об'єднання, консолідація громадян, суспільства, держави.

2. Інструментальна – є інструментом досягнення індивідуальних, колективних і державних цілей, висування ініціатив з удосконалення громадянського життя.

3. Дистрибутивна – розподіл винагород, покарань і ролей між людьми у спільноті.

4. Регулятивна – регуляція поведінки людей і спільнот.

5. Управлінська – керування людьми, соціальними спільнотами і процесами.

6. Комунікативна – досягнення взаєморозуміння між людьми і спільнотами, створення комунікацій.

7. Нормативна – формування, підтримка і впровадження норм у соціальне життя.

8. Ціннісна – установа, підтримка і розвиток цінностей, забезпечення ціннісних орієнтацій.

9. Контролююча – здійснення соціального контролю за діями людей, громад, інститутів.

10. Протистояння – протистояння і контроль за діяльністю індивіда, спільноти і держави.

11. Критичного відображення – відображення і критика дій індивідів, спільнот і держави [10, с. 88].

Отже, можемо з наявною підставою говорити, що в жодній із вищенаведених структурних характеристик громадянського суспільства не проглядається ресурсний потенціал мотивації громадянської активності людських індивідів. Аналіз усіх підходів до структури громадянського суспільства показує, що автори чомусь упускають один із фундаментальних принципів: звідки брати кошти для організації і функціонування інститутів громадянського суспільства? Нам можуть заперечити, що основою функціонування громадянського суспільства є приватна власність. Так, із цим можна погодитися, але лише в певних межах. Хто задавався питанням: який відсоток власників приватних підприємств у суспільстві і який відсоток із них охоче готовий фінансувати діяльність тих чи інших громадських організацій, що форму-

ють структуру громадянського суспільства? Адже працівники освіти, медицини, культури переважно не мають своєї приватної власності, а живуть за рахунок заробітної плати, якої не вистачає, щоб звести кінці з кінцями. То як можна говорити про створення ними своїх незалежних організацій? Адже їх спроби створити свої організації легко можуть бути розсіяні структурами, які будуть організовані і щедро профінансовані олігархами, у чийх руках, будемо відверті, і знаходиться державна машина управління країною. На таку державу марно сподіватися більшості населення. Тому якими б високими ідеалами і цінностями не мотивувалася б діяльність інститутів громадянського суспільства, без постійного матеріального фінансового забезпечення цієї діяльності ефективність буде малорезультативною.

Головною ознакою інститутів громадянського суспільства є те, що вони утворюються не державою, а вільними громадянами, тому їх реальне функціонування є показником громадянської зрілості суспільства, усвідомлення ним власних потреб, рівня його самосвідомості та самоорганізації. Саме від ефективності функціонування інститутів громадянського суспільства залежить авторитет і реальні можливості впливу громадської думки на державно-владні інститути. Така ефективність повинна підкріплюватися незалежними від держави сталими матеріальними і фінансовими ресурсами цих інститутів, особливо в періоди, коли держава фактично знаходиться в руках певної групи олігархів.

Для подальшого успішного функціонування інститутів громадянського суспільства необхідно дослідити їх матеріальні та економічні можливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альбуханова К. Стратегія життя / К. Альбуханова. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Дашо Т. Роль і місце органів внутрішніх справ України в умовах формування громадянського суспільства : [монографія] / Т. Дашо, Т. Гарасимів. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 212 с.
3. Дементьев В. Гражданское общество, правовое государство / В. Дементьев // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Юриспруденция». – 2009. – № 3. – С. 89–96.
4. Драгомирецька Н. Громадянська відповідальність як віддзеркалення розвитку громадянського суспільства / Н. Драгомирецька, І. Матвєєнко // Вісник НАДУ при Президенті України. – 2009. – № 1. – С. 257–268.
5. Зайчук О. Теорія держави і права : [підручник] / О. Зайчук, Н. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/zmist.htm.
6. Кожевников С. Гражданское общество: понятие, основные признаки, предпосылки формирования в России / С. Кожевников // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского. – 2002. – Вып. 1 (5). – С. 37–46.

7. Лысюк А. Гражданское общество: структурно-функциональные характеристики (Статья 1) / А. Лысюк, М. Соколовская // Vesnik of Brest University. Serais 1. – 2013. – № 1. – С. 36–45.

8. Сидоренко С. Розвиток громадянського суспільства в історії соціально-філософської думки : умови виникнення, сутність, структура / С. Сидоренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 54. – С. 175–188.

9. Стеблецова Н. Формирование и развитие граж-

данского общества в Российской Федерации как важнейшая стратегическая задача / Н. Стеблецова // Среднерусский вестник общественных наук. – 2008. – № 2 (7). – С. 86–94.

10. Сурмін Ю. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства : [навчальний посібник] / [Ю. Сурмін, А. Михненко, Т. Крушельницька та ін.] ; за наук. ред. докт. соц. наук, проф. Ю. Сурміна, докт. іст. наук, проф. А. Михненка. – К. : НАДУ, 2011. – 388 с.